

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'IN EKONOMİK VE POLİTİK DÖNÜŞÜMÜ: FIRSATLAR VE SORUNLAR

Mehmet DİKKAYA* & Adem ÇAYLAK**

ÖZET

Haydar Aliyev, 1994–2003 yılları arasında Sovyet sonrası Azerbaycan'ının ekonomik ve politik dönüşümünde en önemli isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem, Aliyev'in karizmatik kişiliği etrafında genç cumhuriyetin sorun ve fırsatlarıyla birlikte dünya sahnesinde yer almaya başlaması açısından önemlidir. Özellikle Cumhurbaşkanı olmasından önceki kaotik dönem dikkate alınır, Aliyev döneminde bu yeni bağımsız ülkenin ekonomik ve politik dönüşümü ve uluslararası sistemle bütünleşmesinde ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Piyasa ekonomisi kurumlarının tesisi, demokratik kurumların inşası gibi temel önceliklerde Aliyev döneminde kısmi bir ilerleme sağlanmıştır. Aliyev'in kişiliğinde ortaya çıkan pragmatizm, ülkenin öncelikli sorunu olan gelirdeki büyük düşüşlerin sona erdirilmesi, bölgesel çatışma alanlarının azaltılması (Karabağ sorunu dışında) ve sosyal çatışma alanlarının giderilmesi gibi noktalarda kendini göstermiştir. Tüm bu problemlerin çözümünde sağlanan bazı başarılar yanında ülkenin Aliyev döneminde daha otoriter ve patrimonyal bir devlet sisteminin kurulmasıyla sonuçlanan gelişme çizgisi yakaladığı görülmüştür. Çalışma, Aliyev dönemi Azerbaycan'ının sorun ve fırsatlarıyla birlikte politik ve ekonomik dönüşümünü analiz etmekte ve dönem sonrası için öngörülerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, Azerbaycan, Ekonomik ve Politik Dönüşüm, Kafkasya, Petrol

GİRİŞ

Haydar Aliyev (1923–2003) Sovyet sonrası dönemde Kafkasya'daki en karizmatik önderlerden biri olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Aliyev,

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: mdikkaya@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: ademcaylak@gmail.com

Sovyetler Birliği döneminde de üst düzey idari görevler üstlenen ender Kafkasyalı Müslümanlardan birisi olarak göze çarpmaktadır. Aralık 1982’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine seçilen Aliyev SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı görevine atanmış ve SSCB’nin üst düzey yöneticilerinden biri olmuştur. Yirmi yıl SSCB Yüksek Sovyeti’nde milletvekilliği yapmış, beş yıl ise SSCB Yüksek Sovyeti Başkan Yardımcısı olarak çalışmıştır. Daha sonra Politbüro üyeliğinden ve 1991’de Komünist Parti üyeliğinden ayrılarak bu parti ile fikir ayrılığına düştüğü görülmüştür.

Sovyet sonrası döneme gelince, 1991–1993 yılları arasında Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet Başkanı görevlerini yürüterek 1992’de Yeni Azerbaycan Partisi’nin Nahçıvan şehrinde yapılan kuruluş kongresinde parti başkanı seçilmiştir. 3 Ekim 1993’te yapılan genel seçimler sonucunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiş, ardından 11 Ekim 1998’deki seçimlerde oyların % 76’sını kazanarak tekrar Azerbaycan Cumhurbaşkanı olmuştur. 15 Ekim 2003’teki devlet başkanlığı seçimlerinde yeniden aday olan Haydar Aliyev sağlık sorunları nedeniyle seçimlere katılmaktan vazgeçmiş ve resmen vefat ettiği 12 Aralık 2003’e kadar sağlık problemleriyle uğraşmıştır.

Bu bağlamda Sovyet sonrası çağdaş Azerbaycan’ın on yılı (1994–2003) Haydar Aliyev ve politikaları ile şekillenmiş ve kendisinden sonraki dönemde de belirleyiciliği devam etmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenilerce işgal edilen Karabağ topraklarında yaşanan sorunlar nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşayan Azerbaycan’da siyasal istikrarsızlığın Aliyev’in Cumhurbaşkanı seçilmesi ile önemli ölçüde azaldığı görülmüştür. Bu aynı zamanda ülkenin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonu açısından kimi olumsuz göstergelere rağmen ciddi gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Karabağ probleminin çözümünde önemli bir mesafe alınamamış olmasına rağmen Aliyev dönemi, dış ekonomik ilişkilerin hızla geliştiği ve Azerbaycan’ın uluslararası arenada önemli bir aktör haline gelmeye başladığı bir dönemdir.

Bu çalışmada Aliyev döneminde ülkenin ekonomik ve politik yapısındaki değişim incelenecek, Haydar Aliyev’in ülkenin transformasyonunda oynadığı rol tartışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle ilgili dönemde (1993–2003) Azerbaycan’ın makro ekonomik göstergeler ışığında ekonomik ve politik gelişim serüveni değerlendirilecek, ardından bu serüven çerçevesinde Aliyev faktörünün merkezi rolü masaya yatırılacaktır. Bu bağlamda Azerbaycan için

fırsat ve tehdit alanları irdelenerek Türk-Azeri ilişkilerinin Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik dönüşümünde taşıdığı önem tartışılacaktır.

1. Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Performansı: 1991–2003

Azerbaycan'da Aliyev döneminin ortaya çıkışının anlaşılabilmesi için bağımsızlığın ilk yıllarında bu ülkede yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler öncelikle incelenmelidir. Bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılını izleyen dönemde Azerbaycan'da yaşanmış olan çalkantılı ve istikrarsız sosyo-ekonomik ve politik ortamın arka planının gözlemlenmesi bu bağlamda önemlidir. Bu açıdan, 1991–2003 yılları arası, Aliyev'in siyasal erki elinde bulundurmaya başlamadan önceki dönem (1991–1994) ve ülkede etkisini tam olarak hissettirdiği dönem olarak iki tarihsel süreçte incelenebilir.

1.1. 1991–1994 Dönemi

Azerbaycan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında kendine özgü potansiyel ve riskler taşıması yönüyle prototip bir görüntü sunmaktadır. 1991'deki bağımsızlığın akabinde Azerbaycan, bütün geçiş ekonomilerinde görülen sosyo-ekonomik ve politik problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında % 20'lere ulaşan negatif büyüme oranları ve % 1000'lere ulaşan enflasyon oranları ile karamsar bir ekonomik tablo ile karşı karşıya kalan ülkede özel sektör girişimlerinin bütün GSMH içerisindeki payı % 20'lere bile ulaşmamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında başlayan ekonomik dönüşüm sancularına, göç problemleri de eklenmiştir. Ülkenin, yeraltı rezervleri zenginliğinden tarım ve turizme uzanan geniş bir yelpazede büyük bir ekonomik kalkınma potansiyeli taşıyan kaynaklarının¹ fiili hale getirilmesi başlangıç koşullarının zorluğu nedeniyle gecikmiştir.

Bu dönemde, Sovyet yıllarından kalan yerli üretim ağlarının kopması ve ekonomik dönüşümün maliyetini düşürmek açısından anlamlı sayılabilecek yabancı yatırım ortamının gelişmemiş olması nedeniyle ekonomik performans oldukça düşük düzeyde seyretmiştir. Üstelik Sovyet Azerbaycanı döneminde reformlar açısından parlak bir performans ortaya çıkmamış, merkezi planlamanın yönlendirdiği dev ve verimsiz işletmelerle rehabiliteye muhtaç bir

¹ Ülkenin ekonomik potansiyeli ile ilgili geniş bir analiz için bkz.; Altai Efendiev, "Azerbaijan: Enormous Potential and Challenging Economic Opportunities", *European Business Journal*, 1999, s. 176.

alt yapı miras olarak devralınmıştır.² Dağlık Karabağ etrafında devam eden anlaşmazlığın, Azerbaycan için hem insan kaybı hem de ciddi anlamda ekonomik bir kayıp oluşturmuş olması da denkleme dâhil edilince, ilk yılların ne denli sancılı geçtiği daha net olarak gözlemlenebilir.

Buna rağmen dönemin sonunda (1994) “Yüzyılın Anlaşması” olarak tanımlanan petrol anlaşması ile birlikte ülkenin ekonomik bir cazibe merkezi olmaya başladığı görülmüştür. Karabağ sorununun kaderine terk edildiği ve ekonomik problemlerle mücadelenin ön plana alınmaya başladığı bu dönemde siyasal istikrarın nihayet sağlanmış olması, Karabağ-dışı faktörler açısından olumlu bir dönemin başlayacağını ilk işaretini oluşturmuştur. Siyasal istikrar yıllarına girilmesinde Sovyet döneminin deneyimli politikacısı olan Aliyev faktörünün önemi büyüktür.

Yine de Karabağ Savaşı ülke için, etkileri halen devam eden ciddi bir problem olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu etki, Sovyet sonrası dönemde küçük bir ekonomi olan Azerbaycan için o denli büyüktür ki, Ermenistan ile ateşkes anlaşmasının imzalandığı 12 Mayıs 1994’e kadar topraklarının %20’sini kaybeden ülke,³ büyük bir iç göçü takiben ciddi bir işsizlik sorunuyla yüzyüze gelmiş ve savaşı finanse etmek için bütçeden ayrılmış milyarlarca dolarlık fon kaybına uğramıştır. Oysa bağımsızlığın ilk yıllarında, var olan petrol rezervleri ve kaynakları ile Kafkaslarda yeni bir Kuveyt’in ortaya çıkacağı pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Bu ekseninde Ermenistan’la olan savaşın açık bir şekilde piyasa ekonomisi reformlarını geciktirdiği, yabancı yatırımları caydırdığı ve sosyo-ekonomik yapıyı derinden etkilediği görülmüştür.

1.2. 1995–2003 Dönemi

Yüz yılı aşkın bir zamandır petrol gibi uluslararası pazarlanabilir bir ürünün varlığının bilindiği ve bu alanda Sovyet döneminden kalma bir üretim alt yapısının bulunduğu Azerbaycan’ın⁴ ekonomik dönüşümü gerçekleştirebilmek için başvurduğu sektör yine petrol üretimi başta olmak üzere enerji olmuştur. Özellikle Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan boşluk, talebe bağlı olarak

² Azerbaycan’ın yeraltı rezervlerinin genel bir tasnifi için bkz.; Scott Horton ve Natik Mamedov, “Azerbaijan’s Emerging Natural Resources Law”, *Mineral Resources Engineering*, Cilt: 8, Sayı: 1, 1999, s. 136.

³ O. Nuri Aras, “Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 19, 2003–2004, s. 16.

⁴ M. T. Abasov ve diğerleri, “Some Methods of Oil and Gas Reserve Estimation in Azerbaijan”, *Energy Sources*, Cilt: 19, Sayı: 7, 1997, s. 732.

fiyatı yükselme trendine giren petrol üretimi için ABD'li ve Batılı petrol firmalarını ülkeye yöneltmiştir.

Savaş sonrası dönemde özellikle enerji sektörüne yoğun bir uluslararası ilgi ortaya çıkmış, yabancı yatırımcıların en çok ilgilendiği alan bu olmuştur. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) öncülüğünde oluşturulan uluslararası petrol konsorsiyumları ve üretim paylaşım anlaşmaları ile birlikte petrol üretim ve ihracatı büyük oranda artmıştır. Bu gelişmeler, özellikle mülteciler sorunu nedeniyle ortaya çıkan ağır işsizliğin ortadan kaldırılması ve savaş sonrası altyapının yenilenmesi için gerekli hükümet fonlarının oluşması açısından da çok önemli bir kamu gelirin oluşması anlamına gelmektedir.

Eylül 1994'te imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" ile Azerbaycan, 15 farklı ülkeden 33 firma ile 60 milyar dolarlık petrol anlaşması imzalamış, bu dönemde fiili yabancı yatırım miktarı 4 milyar dolara ulaşmıştır.⁵ Bu bağlamda, bağımsızlığın ilk yıllarında azalan petrol üretimi hızla yükselmeye başlamış, % 10'lar civarında yıllık büyüme oranlarına ulaşılmış, ihracatın dörtte üçünü oluşturan petrol önemli bir dış gelir kalemi haline gelmiş ve petrol kaynaklı gelirlerin devlet bütçesinin yarısını oluşturduğu gözlemlenmiştir. Buna paralel olarak sosyo-ekonomik problemler azalmaya ve piyasa reformları hızla icraata geçirilmeye başlanmış, gelir dağılımı sorunları çözümlenme sürecine girmiştir. Petrol üretiminde yaşanan trafik o denli hızlı olmuştur ki, aralarında Agip, Amoco, BP-Amoco, Chevron, Elf, Exxon, Pennzoil, Shell, Texaco ve Total'in de bulunduğu dünyadaki en büyük petrol şirketlerinin ülkede yatırım yaptıkları görülmektedir. Bu şirketlerin, gelecekte yaklaşık 60 milyar dolarlık ilave yatırım yapmayı planlamaları, bu eksende ülkenin "Petrolün Birleşmiş Milletleri" şeklinde anılmasına neden olmaktadır.⁶

Bu dönemin, eski Sovyet coğrafyasındaki pek çok ülkenin daha önce başlatmış olduğu piyasa reformlarının, gecikmeli de olsa uygulamaya geçtiği dönem olduğunun altı çizilmelidir. Bu bağlamda piyasa ekonomisi performansı açısından hayli hızlı yol alınması gerekiyordu; özelleştirmeler yapılmalı, çağdaş bir anayasa oluşturulmalı, hak ve özgürlükler tanımlanmalı ve alanı genişletilmeli, dünya ekonomisiyle entegrasyon sağlanmalıydı. Bu eksende Aliyev faktörünün, iç politik istikrarın yanında uluslararası diplomatik ağların

⁵ Bu ülkenin küresel kapitalist ekonomik ilişkileri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Oksan Bayulgen, "Facing the Dilemma of Global Capitalism: the Case of Azerbaijan", *Central Asian Survey*, Cilt: 22, Sayı: 2/3, Yaz 2003, s. 209.

⁶ Veeramalla Anjaiah, "Azerbaijan: A 'United Nations of the Oil Industry'", *The Jakarta Post*, 14 Haziran 2007.

kurulup geliştirilmesi, Batı ve ABD'nin desteği alınarak istikrarlı bir döneme girilmesi bakımından önemi büyüktür. Sovyet Politbüro'sundaki tecrübeleri bu politikacının bölgede Rusya'nın ihmal edilmesiyle ülkenin hızlı bir açılım yapamayacağını gösteriyordu. Uluslararası dengelerin kurulmasının önemi, bağımsızlığın ilk yıllarında ülkenin anti-Rus politikalarla uğradığı felaketler düşünüldüğünde fazlasıyla yaşamsal bir hale gelmişti. Nitekim Rus petrol şirketlerinin petrol anlaşmalarından ve boru hatlarından pay almasıyla birlikte dev uluslararası projeler hayata geçmeye başladı.

Aliyev'in ülke yönetimine damgasını vurduğu bu dönem, Batı ve ABD'nin Orta Doğu petrollerine olan bağımlılıklarını azaltmak istedikleri ve Sovyet sonrası coğrafyada Rusya'nın etkinliğini kırmaya çalıştıkları dönemle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hem Batı hem de ABD, kendi petrol şirketlerini Azerbaycan'da yatırım yapmaya yoğun biçimde teşvik etmiştir. ABD, Batı ve Türkiye'nin çıkarlarının kesişmesiyle hem Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı faaliyete geçebilmiş, hem de muhtemel doğal gaz boru hatlarının öncülüğünde yeni projeler gündeme gelebilmiştir.

Azerbaycan, makro ekonomik veriler dikkate alındığında 1995–2006 yılları arasında küçük dalgalanmalar dışında sürekli pozitif üretim artışının gerçekleştiği bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 1 incelendiğinde de görüleceği üzere, sanayide üretim artışı, tarım sektörüne göre daha hızlı gerçekleşmiş (2006'da önceki yıl kaydedilen büyüme oranının altına düşmüş) ülkedeki sermaye yatırımları genel eğilim açısından sürekli genişleme eğilimi göstermiştir. Üretici ve tüketici fiyatları bakımından fiyat istikrarının büyük oranda yakalandığı ülkede özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışı ihracat rakamlarının çok hızlı arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle bu dönemde geleneksel ticaret ağlarını oluşturan BDT ülkelerinin öneminin azalmaya başlaması, ticaretin ülke kompozisyonunun hızla evrilmeye başladığını göstermektedir. Buna rağmen geleneksel ticaret ortakları arasında özellikle Rusya-dışı ticaret rakamları açısından azalma trendi ortaya çıkmış; Rusya ise bu trendin dışında kalmaya devam etmiştir (Bkz. Tablo 5).

Tablo 1 Azerbaycan'ın Temel Makro Ekonomik Göstergeleri
(Önceki Yıla Göre % Olarak Değişim, 1995–2006)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GSYİH	88,2	101,3	105,8	110,0	107,4	111,1	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5
Sanayi Üretimi	79	93	100,3	102	104	107	105	104	106	106	134	137
Tarımsal Üretim	93	103	94	106	107	112	111	106	106	105	108	100,9
Sermaye Yatırımları	82	212	139	123	98	103	121	184	174	135	117	115
Taşımacılık	91	100,7	117	120	133	121	117	109	112	107	111	108
Perakende Ticaret	102	114	115	110	113	110	110	110	111	113	113	114
ÜFE	1865	198	112	88	94	127	102	98	116	113	119	118
TÜFE	512	120	104	99	91	102	102	103	102	107	110	108
BDT'ye İhracat	104	102	130	61	91	111	95	109	136	185	147	103
BDT Dışı İhracat	93	97	118	93	192	210	139	92	117	133	115	158
BDT'den İthalat	47	149	103	115	80	115	119	146	131	141	120	145
BDT Dışı İthalat	150	141	71	152	106	112	124	103	175	130	119	115

Kaynak: Interstate Statistical Committee of the CIS; (<http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>)

Tarımsal üretimde (Tablo 1'nin incelenmesiyle görülebileceği gibi) özellikle 2005-2006'da sanayideki gelişme trendine paralel bir gelişme yaşanmamıştır. Sosyo-ekonomik dönüşüm sürecinde ve iklimsel dalgalanmalara bağlı olarak değişebilen bu sektör, modernizasyon ihtiyacı içerisinde olup yeni projeleri beklemektedir. Artan gelir düzeyine paralel olarak perakende ticarete gözle görülür bir gelişme kaydedilmiştir.⁷ Zaten geçiş ekonomilerinin hemen hemen tamamında ticaret başta olmak üzere hizmet sektöründe büyük bir gelişme

⁷ Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States (CIS); (<http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>).

trendi gözlemlenmektedir. Bu eğilime paralel olarak Azerbaycan'da da hizmetler sektöründeki gelişme, sektörü daha çok kişi için cazip bir iş alanı olmaya yöneltmektedir.

GSYİH ve diğer makro ekonomik rakamları görülen istikrarlı dönemsel değişim (1995–2003 yılları özellikle Aliyev iktidarı tarafından şekillenmiştir) göstermektedir ki dönem öncesinde ülkede yaşanan karamsar ekonomik tablo tersine dönmeye başlamıştır. Özellikle ihracatın GSYİH'ya yaptığı katkı yıldan yıla artmaktadır. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelir düzeyi de bu ekseninde 2006 yılı için 5430 dolara ulaşmıştır. Dönemin başında 3 milyar dolar civarında belirlenen GSYİH'nın 2006'da 20 milyar dolara yaklaşmış olması 12 yıllık periyotta ülkenin üretim değerindeki değişimin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. İhracatın GSYİH'ya oranı bakımından elde edilen sonuçlar oldukça iyimser olup GSYİH büyümesinde ihracatın katkısının büyük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. (Tablo 2) Bu dönemde ortalama 8 milyonluk bir nüfusa sahip olan ülkeye yönelik doğrudan yabancı yatırımlar, dünyada kişi başına düşen yabancı yatırımlar açısından ülkeyi ilk sıralara oturtmuştur.⁸

Ülkedeki faaliyetleri hızla artan yabancı yatırımlar içerisinde en büyük payı gelişmiş ülkeler grubu almaktadır. 2002 yılından itibaren büyük bir ivme kaydeden yabancı yatırımların toplam stoku açısından ABD, İngiltere ve Norveç'in toplamın yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. 1995'ten itibaren yükselme trendine geçen gelişmekte olan ülkeler kaynaklı yatırımlar iki binli yılların başında azalmaya başlamıştır.⁹ Buna rağmen 2004–2006 döneminde içe dönük yabancı yatırım performans indeksi bakımından Azerbaycan 141 ülke içerisinde 5.4 milyar dolarla 12. sırada yer almıştır.¹⁰

⁸ The World Bank; (<http://web.worldbank.org>).

⁹ UNCTAD, "FDI in Brief: Azerbaijan"; (http://www.unctad.org/sections/dite_fdostat/docs/wid_ib_az_en.pdf).

¹⁰ UNCTAD, "Inward FDI Performance Index - Results For 2004–2006"; (<http://www.unctad.org/Templates/WebFlyer.asp?intItemID=2471&lang=1>).

Tablo 2 Azerbaycan'da Dönemsel Makro Ekonomik Gelişmeler
(1995–2006)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GSYİH (Cari milyon US\$)	3052	3176	3962	4446	4581	5272	5707	5236	7275	8680	13245	19851
GSYİH Artışı (Yıllık %)	-12	1	6	10	7	11	10	11	11	10	26	35
İhracat/GSYİH	28	30	29	23	28	39	41	43	42	49	63	70
İthalat/GSYİH	42	56	53	55	42	38	37	50	66	73	53	41
Net DYY (Cari, milyon \$)	330	627	1114	1022	510	129	226	1392	3284	3556	1679	-583
Kb GSMG, SGP (Cari \$)	1540	1550	1680	1850	1980	2130	2370	2630	2970	3270	4010	5430
Sanayi/GSYİH	34	39	40	36	41	45	47	50	53	55	64	70
Enflasyon (yılık %)	546	26	9	-1	2	12	3	3	6	8	16	5
Mal ticareti/GSYİH	43	50	40	38	43	55	66	61	72	82	65	59
Askeri Harcamalar/GSYİH	3	2	2	2	3	2	2	2	2	3	2	3
Toplam Nüfus (bin kişi)	7685	7763	7838	7913	7983	8048	8111	8171	8234	8306	8391	8484

Kaynak: The World Bank; (<http://web.worldbank.org>)

Milenyumun başından itibaren, önceki dönemde kaydedilen daha düşük büyüme oranlarını, istikrarlı ve yüksek bir büyüme hızının izlediği ülkede ekonomik ve sosyal alanda kaydedilen reformlar pozitif sonuçlar vermeye başlamıştır. Piyasa ekonomisine geçiş reformları, diğer pek çok geçiş ekonomisi ile karşılaştırıldığında daha geç dönemde başlamış olmasına rağmen piyasa yapısı kurulmaya başlamış, dış ticaretle birlikte mal ve hizmet fiyatları serbestleşmiştir. Kolektif çiftlikler ve devlet çiftlikleri (solhoz ve kolhozlar) olarak Sovyet döneminden miras kalan sistem tasfiye edilmiş, yeni toprak mülkiyeti tesis edilmiştir. Yakın dönemdeki verilere göre GSYİH'nın %75'ini, tarımsal üretimin %98'inin, sanayi üretiminin %50'sinin ve perakende ticaretin %99'unun özel sektör tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.¹¹ Özelleştirme politikalarının pozitif ve negatif sonuçlara sahip olmasına rağmen bütüncül bağlamda bu alanda meydana gelen gelişmeler, makro ekonomik gelişmeyi hızlandırmakta ve nüfusun gelir düzeyi üzerinde olumlu etkiye bulunmaktadır. Buna rağmen, işsizlik, düşük gelir düzeyi ve gelir dağılımındaki

¹¹ A. Alirzaev & T. Alirzaeva, "On Income Formation of the Population in the Republic of Azerbaijan", *Sociological Research*, Cilt: 45, Sayı: 1, Haziran-Şubat 2006, s. 78–79

adaletsizlikle bağlantılı olarak ciddi bazı problemler de vardır. Bu bağlamda sorunların çözümlenmesi için hükümetin farklı politika uygulamalarına rastlanmaktadır. Özellikle reformların sosyal tansiyonla birlikte sürdürüldüğü ve toplumun kutuplaşmasına neden olduğu da kaydedilmelidir.¹²

Azerbaycan'ın ekonomik performansında yabancı yatırımların teşvik edilmesinin önemi büyüktür. Yatırımların, daha ziyade enerji sektöründe yoğunlaşmasına rağmen, 1994'ten beri süregelen bürokratik yapılanma, zayıf hukuki altyapı ve monopol kurumların varlığı, petrol dışındaki yatırımların gelişmesini engellemektedir. 2002 baharında Haydar Aliyev'in yerli ve yabancı girişimcileri bir araya getirerek iş ortamının iyileştirilmesine yönelik bazı önlemleri tartıştığı görülmüştür. Bu bağlamda kaydedilen ilerlemelerin, yatırım ortamını daha elverişli hale getirdiği gözlenmektedir. Yine de, yabancı sermayeyi koruma ile ilgili yasalar, petrol ve iletişim sektörü başta olmak üzere yabancı firmaların ülkede özgürce faaliyette bulunmalarına izin vermemektedir. Bu konuda, bu firmaların yerli ortak aramaktan başka şansları bulunmamaktadır. Ülkedeki özelleştirme programı ise, 1996'dan 1998'e kadar küçük ve orta büyüklükte işletmeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna rağmen, 2000'lerin başlarında bile büyük devlet tekellerinin özelleştirilmesi gerçekleşmemiştir.¹³

1995'te başlayan özelleştirme süreci halen tartışma ve çatışmaları beraberinde getirmektedir. Üstelik yabancı şirketlere özelleştirilen (işletme imtiyazı vererek) şirketlerle bile büyük sorunlar yaşanmaktadır. Bu konuda, alüminyum madenlerini işleten Alman Fondel-Metal ve Bakü'de elektrik dağıtımını üstlenen Türk şirketi Barmek Azerbaycan da, sıkı denetim ve banka hesaplarının dondurulması gibi nedenlerle faaliyet gösterememektedir. Buna rağmen, özelleştirme programının başlamasından bu yana 35 bin küçük işletme özelleştirilmiş, bu özelleştirmelerden 226 milyon dolar ve devlet mülklerinin kiralanmasından 25 milyon dolar devlet bütçesine aktarılmıştır.¹⁴ Oldukça küçük miktarları ifade eden bu rakamlar, Haydar Aliyev iktidarı ile başlayan Azerbaycan'ın özelleştirme politikasının büyük oranda başarılı olmadığını göstermektedir.¹⁵ Bu konudaki başarısızlıkla beraber yükselen sosyal gerilim, petrol gelirlerinin akıbeti ile ilgili zaten kuşku içerisinde olan iktidar-dışı toplumsal kesimlerin tepkilerinin bir yansıması ve yerli yönetici elitlerin

¹² A.g.e., s. 79.

¹³ The PRS Group, *Azerbaijan Country Forecast*, 1 Aralık 2004.

¹⁴ UNDP, *Azerbaijan Development Bulletin*; (<http://www.un-az.org/undp/bulnews41/eco2.php>).

¹⁵ Bu nokta ülkenin uluslararası ekonomiye entegrasyon konusunda sıkıntılar yaşadığını göstermektedir.

kendilerine önemli rantlar sağlayan devlet tekellerinden yararlanmaya devam etmek istemelerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Uluslararası ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin, makro ekonomik performans üzerindeki doğrudan etkilerine bağlı olarak ülkede gerçekleştirilen ticaret reformları çerçevesinde, dış ticaret üzerindeki devlet tekeli sona erdirilerek ortalama dış ticaret tarifelerinin büyük oranda düşürüldüğü görülmektedir. Benzer ekonomilerle karşılaştırıldığında, göreceli olarak liberal ve açık bir ticaret rejiminin izlendiği ülke, Ticaret Tarifeleri İndeksi'ne (TTRI) göre, 2007 yılı için En Çok Kayınılan Ülke Tarifesi (MFN) oranı %9,2 ve ortalama gümrük vergisi ortalaması %5,1 olmasıyla 125 ülke içerisinde 58. sırada yer almıştır. Bu oranlar Avrupa ve Orta Asya ülke gurubu ortalamasından yüksek olsa da düşük orta gelirli ülkeler grubu ortalamasından aşağıdadır.¹⁶ Bununla birlikte ülkenin, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği koşullarını sağlayabilmesi için mal ticaretinde daha fazla serbestleşme sağlaması ve hizmetler ticaretinde büyük reformlar yapması gerekmektedir.

Mayıs 2008 itibarıyla 152 üyeye sahip olan DTÖ'ye üyelik için ilk başvuru 1997'de Haydar Aliyev iktidarı zamanında yapılmış, ancak bu konudaki iki taraflı toplantılar ancak 2002'de başlayabilmiştir.¹⁷ Bu ekseninde, Azerbaycan'ın dış ticaret anlaşmalarını DTÖ gibi çok taraflı bir düzenleme yerine iki taraflı düzenlemelerle ve serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde düzenlemeye yönelik tercihlerinin, bu tür bütüncül bir dış ticaret reformunun ortaya çıkmasını geciktirdiği söylenebilir. Aynı şekilde gümrüklerde yaşanan ve bölge ortalamasının çok üzerinde seyreden prosedürlerin varlığı da serbest bir dış ticaret rejiminin oluşumunu engellemektedir.¹⁸

2. Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümünde Haydar Aliyev Faktörü

Avantaj ve dezavantajlarıyla iktidarda bulunduğu dönemin genel bir panoramasını çizdiğimiz Haydar Aliyev, çağdaş Azerbaycan'ın oluşumunda, kurmak istediği sistem ve sonuçları bakımından önemi asla yadsınamayacak bir figür haline gelmiştir. Hatta Stalin'in ölümünden sonra bu ülkedeki en büyük siyasal simge Aliyev olmuştur.¹⁹ Aynı şekilde iç politika açısından ülkede var

¹⁶ The World Bank, "Azerbaijan: Trade Brief"; (<http://info.worldbank.org/etools/wti2008/docs/brief13.pdf>).

¹⁷ World Trade Organization; (http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_azerbaidjan_e.htm).

¹⁸ The World Bank; (<http://info.worldbank.org/etools/wti2008/docs/brief13.pdf>).

¹⁹ Audrey L. Altstadt, "Azerbaijan and Aliyev: A Long History and an Uncertain Future", *Problem of Post Communism*, Cilt: 50, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2003, s. 3.

olan demokrasi eksiği, devletin ekonomik ve sosyal yaşam üzerindeki belirleyici etkisine rağmen, küresel kapitalizmin ülkede sorunlarıyla birlikte var olması ancak Aliyev faktörü dikkate alınarak açıklanabilecek olgulardır.

Bununla birlikte Haydar Aliyev, ülkesinin uluslararası sistemle bütünleşme çabasında, “kendisi ve çevresinin” merkezi bir rol üstlenmesi kaydıyla önemli bir faktör olmuştur. Kapitalizmin kurumsal arka planının yeterince gelişmemiş olduğu pek çok ülkede olduğu gibi lider ve lider bürokrasisi eksenli bir idari yapılanma Azerbaycan için de geçerlidir. Özellikle, 1918–1920 yılları arasında kısa bir ömrü olan Mehmet Emin Resülzade liderliğindeki ilk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti deneyimi hariç tutulursa, devlet geleneğinin gelişmemiş olduğu eski Müslüman Sovyet Cumhuriyetlerinde meydana gelen gelişmelere paralel bir politik gelişme çizgisi çağdaş Azerbaycan için de geçerlidir. Saparmurat Türkmenbaşı, İslam Kerimov ve Nursultan Nazarbayev örnekleri dikkate alındığında tek lider öncülüğünde bir dönüşümün zorunlu olarak tercih edildiği görülür.

Bu bağlamda, bazen pek çok klandan oluşmuş olan bir devletin ortak tercihi, (Türkmenistan ve Kazakistan örneklerinde olduğu gibi) bazen de eskiden o coğrafyada var olmuş olan büyük bir devletin devamı olma özlemlerinin içerdiği kutsal devlet anlayışı (Özbekistan modeli) etkili olmaktadır. Azerbaycan bu kategorik sınıflamanın her ikisini de yansıtır görünmektedir. Buna rağmen Orta Asya’da olduğu gibi göçebelik kültürünün bir şekilde yansımış olduğu bir toplum görüntüsünden uzak olması ülke için önemli bir avantaj oluşturmaktadır.

Aliyev faktörünün belirleyici ve hâkim özelliği ile ilgili pek çok eleştirel yazı kaleme alınmış olmasına rağmen²⁰ Sovyet sonrası cumhuriyetlerdeki bu türden sorunların kökenlerini Sovyet dönemi, Çarlık Rusya’sı ve hanlıklar dönemi mirasında aramak gereklidir. Bu çerçevede demokrasi eksiği, ya da hak ve özgürlüklerin sınırlı bir yaşam alanı bulabilmesi, ancak Batı’nın yüzyıllara uzanan tecrübeleri çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Özellikle Sovyet mirası bu tür ülkelerde girişimcilik ruhunun zayıflatılması başta olmak üzere demokratik taleplerin tankla karşılık bulduğu bir psikolojik ortam yaratmıştır.

²⁰ Örneğin bazı çalışmalar bu konuda kapsamlı eleştiriler sunmaktadır. Bkz.; Alec Rasizade, “Azerbaijan after a Decade of Independence: Less Oil, More Graft and Poverty”, *Central Asian Survey*, Cilt: 21, Sayı: 4, 2002, s. 349–370; Anar M. Valiyev, “Parliamentary Elections in Azerbaijan: A Failed Revolution”, *Problems of Post-Communism*, Cilt: 53, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2006, s. 17–35.

Üstelik bölgede yönetim tecrübelerinde, adaletli ve kendini eleştirel bir malzeme olarak görebilme özelliğine sahip örnekler oldukça sınırlıdır. Geleneksel yönetim anlayışı, sosyalizm ve demokrasi arasına sıkışmış bir görüntü çizen bir coğrafyada her ülke, öncelikle refah sorununun çözümüne birinci derecede bir önem atfetmektedir. Bu temel öncelik, bir taraftan önemli bir açmaz oluştururken, diğer taraftan daha radikal çözümlerin sadece kaos ve anarşi doğuracağı sonucunu görmezlikten gelmemizi engellemektedir.

Çağdaş Azerbaycan'ın demokratik bir cumhuriyete dönüşmesinde kat edilmesi gereken uzun bir yolun varlığı yadsınmamasına rağmen, Sovyet dönemi ile karşılaştırıldığında, romantik olmamak kaydıyla pek çok şeyin olumluya doğru giden bir süreçte evrildiğini söylemek mümkündür. Tek başına bağımsızlık bile “gabakta yahşıydı” (Sovyet dönemine atıfta bulunan, “eskiden çok iyiydi” anlamında halk ağızında çokça kullanılan bir deyim) romantik yaklaşımının anlamını yitirmesine neden olabilir. Buna ek olarak, edebiyatın her alanıyla son derece gelişmiş olduğu bir ülke olan Azerbaycan'da tarihsel bir söz söyleme sanatı neredeyse bütün toplum kesimlerinde her şeye karşı muhalefet geleneğinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Hızlı piyasa reformları nasıl ki pek çok ülkede yanlış özelleştirmelerin kaynağı olmuşsa, bütün kurumlarıyla hızla gerçekleştirilecek olan Batı tipi bir demokratik model de ulusal bağımsızlığı ve bütünlüğü tehlikeye atabilir. Bu konuda önemli olan, “kendine özgü şartlar” gerekçesi fazla zorlanmadan, toplumsal taleplerin makul bir süreçte tatmin edilebilmesi ve refahın bütün toplum kesimlerine yayılmasında gecikmenin ortaya çıkmamasıdır.

Nitekim Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı ile birlikte ülkede gelişen uluslararası yatırım ortamı, üretim düzeyi ve göreceli gelişmiş refah düzeyi Azerbaycan için iyi bir başlangıç sayılabilir. Çeçenistan'da bağımsızlık savaşı veren romantik liderlere benzer şekilde Azerbaycan'da da (kesinlikle iyi niyetli, ancak çağdaş uluslararası ekonomik ve politik sistemin nasıl işlediği konusunda yeterince tecrübesi olmayan) ilk dönem Cumhurbaşkanlarının yaşadığı tecrübeler dikkatli bir şekilde incelenmelidir.

Nitekim Azerbaycan, günümüzde içinde bulunduğu coğrafi alanla ilişkili olarak Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi olması yönüyle bölgesel ölçekte önemli bir ülke haline gelmiştir. Özellikle ECO'da yaşamsal bir öneme sahip olan ulaşım sektörü açısından, eski İpek Yolu'nun önemli bir uğrak yeri olan ülkenin ulaştırma projelerinin hayata geçmesiyle birlikte yeniden bu tarihi

öneme kavuşabileceği söylenebilir. Bu bağlamda Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)²¹ ham petrol boru hattının faaliyete geçmesi, Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı ve muhtemel Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesi ile Bakü, merkezi bir işleve sahip olacaktır. Yine Aliyev dönemi ile birlikte, önceden ciddi uluslararası krizlerin yaşandığı Rusya ile gerek BDT ortak zemininde, gerekse ikili ilişkilerin geliştirilmesi noktasında büyük ilerlemeler kat edilmiştir. Çok ileri bir düzeyde gelişmenin sağlanamadığı DTÖ üyeliği konusunda, bu ülkenin diğer 31 ülke ile birlikte gözlemci statüsü devam etmektedir.

Batı ve ABD merkezli politikaların Aliyev dönemiyle birlikte Rusya'ya dengeleyici olması yönüne dikkat edilerek yeniden masaya yatırılması, Azerbaycan diplomasisinin önemli başarılarından biri olarak kaydedilmelidir. Bu dönemde, Yeltsin döneminde durağanlaşan Azeri-Rus ilişkilerinin Putin'le birlikte ivme kazanmaya başladığı görülmüştür. İki ülke arasındaki tansiyonun düşmesinde ve daha ileri düzeyde ilişkilerin tesis edilmesinde Aliyev'in etkisi yadsınamaz.²² Aynı şekilde özellikle Batı ve ABD sermayesinin petrol sektörüne kanalize edilmesi, uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'dan fazla desteğe sahip Ermenistan'ın etkinliğinin zayıflatılması açısından da anlamlıdır. Son zamanlarda, Karabağ sorununun çözümü için oluşturulmuş olan AGİT bünyesindeki MINSK Grubu üyelerinin, bu sorunun çözümünde her iki tarafın gerekli fedakarlığı yapmaları gerektiğine sıkça vurgu yapmaya başlamaları, Ermenistan'ın köşeye sıkışmışlığının uluslararası diplomasi açısından bir başka ifadesi olarak düşünülebilir.

Azerbaycan, ülkenin milli bir sembolü haline gelen Aliyev iktidarı ile birlikte Asya Kalkınma Bankası, Avrupa Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi diğer önemli bölgesel finans kuruluşları ile IMF, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler ve onun ekonomik kuruluşlarının aktif bir üyesi haline gelmiştir. Bu bağlamda, ekonominin yeniden yapılanması için gerekli uluslararası fonlara rahatlıkla ulaşabilen ülke, dış ticaret rejiminde yaptığı reformlar paralelinde yüzde fazla ülke ile dış ticaret ağı kurmayı başarmıştır.²³

²¹ Bu projenin toplam maliyeti 3.9 milyar dolar olarak belirlenmiştir. *The Economist*, "Europe: too much of a Good Thing; Azerbaijan and Oil", 19 Ağustos 2006.

²² Zeyno Baran, "The Caucasus: Ten Years after Independence", *The Washington Quarterly*, Cilt: 25, Sayı: 1, Kış 2002, s. 225.

²³ Azerbaycan'ın dış ticaretindeki yapısal değişim ile ilgili olarak bkz.; Mehmet Dikkaya ve Adem Üzümcü, "Changing Foreign Trade Relations and Trade Problems in Azerbaijan", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 20 Sayı: 1, 2006, s. 27–38.

Tablo 3 Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2003-2007)

	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	2.591.718	3.615.448	4.347.151	6.372.164	6.058.319
İthalat	2.626.418	3.515.851	4.211.207	5.266.743	5.712.178

Kaynak: UN Commodity Trade Statistics Database; (http://comtrade.un.org/db/mr/daR_eportersResults.aspx)

Buna rağmen dış ticaret ortaklarının sayısal genişlemesine paralel olarak özellikle ihracatta enerji ağırlıklı bir yapının kurulmuş olması, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaya bağlı olarak ülkenin ekonomik büyümesinin yavaşlamasına neden olabilir. Gerçekten Azerbaycan'ın dünyaya yaptığı ihracat özellikle 2000 yılından sonra hızla artmaya başlamış ve 2007'de 6 milyar doları geçmiştir (Bkz. Tablo 3). Buna rağmen, 2006 yılında 5,5 milyar dolarlık ihracatın enerji malları ağırlıklı olarak gerçekleşmiş olması tek yönlü bir ihracat yapısının kurulmuş olması açısından dikkate değerdir. Dünya petrol fiyatlarının rekor düzeye ulaştığı 2008 yılı ortalarında böyle bir tehdit söz konusu olmasa da, uzun vadede bu tür bir tek mallı ihracatın gelirden istikrarsız bir gelişmeye yol açacağı söylenebilir. Bu bağlamda tarım ve turizm sektöründeki potansiyelin hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Tablo 4 Azerbaycan'da Petrol Ürünleri İhracatının Gelişimi (2002–2006)

Yıllar	Petrol Ürünleri İhracatı		
	Bin ton	Değeri (milyon dolar)	İhracattaki Payı (%)
2002	11536.6	1901.9	87,8
2003	10951.8	2212.4	85,4
2004	11500.9	2962.2	81,9
2005	9033.1	3308.6	76,1
2006	12434.4	5354.0	84,0

Kaynak: State Statistical Committee of Azerbaijan; (<http://www.azstat.org>)

Ülkenin petrole bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğu, ihracatın içeriği dikkate alındığında kolaylıkla gözlemlenebilir (Bkz. Tablo 4). Benzer pek çok ülkede yaşanan tecrübeler, temel tüketim sanayilerinin kurulamaması durumunda, bu süreci izleyen dönemde ülkelerin ciddi darboğazlara düşebileceğini göstermektedir. Nitekim Azerbaycan, 2000–2004 arasındaki 5 yıllık dönem ortalaması bakımından, ihracatta madencilik ürünlerine yüksek oranda bağımlı 40 gelişmekte olan (geçiş ekonomilerinin de içinde bulunduğu) ülke içerisinde % 86,6'lık oranla 9. sırada bulunmaktadır.²⁴ Ülkedeki petrol ve doğal gaz üretiminin daha uzun yıllara varan bir karşılaştırması yapılacak olursa (1981–2007 dönemi) petrol üretiminin 1981'den itibaren düzenli bir şekilde azalarak, 1981'deki 14.1 milyon tonluk üretimin 1997'de 9.1 milyon tona düştüğü; izleyen dönemde yeni üretim alanlarından elde edilen petrolün verdiği ivmeyle 1998'den itibaren hızlı bir şekilde yükselerek 2007'de 41.6 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Benzer gelişmeyi doğal gaz üretiminde de izlemek mümkün olup bu dönemde dalgalı bir seyir izleyen doğalgaz üretiminin 2007'de 11 milyar metreküpe eriştiği gözlemlenmektedir.²⁵

2.1. Azerbaycan İçin Fırsat Alanları

Azerbaycan'ın, Haydar Aliyev'in iktidarı ile birlikte kazanmış olduğu siyasal istikrar ve oğlu İlham Aliyev ile birlikte devam eden süreç en başta zikredilmesi gereken avantaj olarak kaydedilmelidir. Bu dönemde Azeri halkının refah düzeyinde, kayıt dışı ekonomiyi de denkleme dahil edersek, çok açık bir iyileşme meydana gelmiştir. Bu pozitif gelişme, başta Bakü olmak üzere ülkedeki büyük kentlerde yapılan küçük bir gezinti ile rahatlıkla anlaşılabilir. Pek çok uluslararası şirketin, ülkede iş yapmak için büro açmaları ve yeni iş alanları oluşturmak için burayı Kafkasya'da merkez haline getirmeleri bu savı desteklemektedir.

Kuşkusuz, öncelikle nakit gelire dönüştürülmesi en kolay bir meta olarak petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerji kaynakları gelmektedir. Azerbaycan halkının, tarihsel anlamda göreceli bir özel sektör dinamizmi taşıması, kamu dışında yeni iş alanlarının açılmasını kolaylaştırmakta ve geliştirmektedir. Bununla birlikte yabancı firmalarla da etkin iletişime geçerek ortaklıklar kurma becerisine sahip dinamik bir halkın varlığı, gelecek adına umut verici bir faktördür.

²⁴ UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) , *World Investment Report 2007*, 2007, s. 87.

²⁵ IMF Country Report, *Republic of Azerbaijan: Statistical Appendix*, Sayı: 08/216, Temmuz 2007, s. 6.

Önemli bir tarım ve turizm potansiyelini de barındıran ülkenin, enerji sektörü dışındaki alternatif gelir kaynakları açısından da büyük bir şansa sahip olduğu söylenebilir. Coğrafi konumu açısından doğrudan iletişime geçebileceği ortak kara sınırına sahip beş ülkeye (Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran ve Türkiye) ilaveten Hazar Denizi aracılığıyla Türkmenistan ve Kazakistan'a komşu olduğu düşünülürse dış ticaretin gelişimi açısından ciddi bir avantaja sahip olduğu söylenebilir.

Diaspora Azerileri, ilave edilecek diğer bir faktördür. Özellikle, bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan kaos ortamında Rusya ve Türkiye'ye çalışmak amacıyla giden Azeriler ülkenin ekonomik ve politik dönüşümünde gelecekte etkin bir rol oynayabilir. Özellikle Rusya'daki toplam Azeri nüfusunun 2.5 milyona (bunların 1.2 milyonu Moskova'da bulunmaktadır) ulaştığı göz önünde bulundurulursa²⁶ ve buna Avrupa ve ABD'de yaşayan daha az sayıda Azeri de eklenirse, Avrupa'da yaşayan yurttaşlarının Türkiye için yarattığı etkiye benzer olumlu bir etki bu ülke için de ortaya çıkabilir. Gerçekten Rasizade'ye göre 2002'de yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların ülkelerine yıllık 2 milyar dolar tutarında gelir transferi yaptıkları görülmektedir ve bu rakam ülkenin o yılki bütçesinin iki katı tutarındadır.²⁷

Büyük bir kısmı Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji rezervlerinin işletilerek dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda, Rusya'nın dışında alternatif hatlar arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan, kalanı da başta ulaşım alanında olmak üzere ticarete yönelmek üzere düşünülen bölgesel projelerin yaşam bulması/bulacak olması da ülke için fırsat alanlarından birini oluşturmaktadır. Başta BTC boru hattı olmak üzere diğer boru hattı projelerine KTB (Kars-Tiflis-Bakü) demiryolu projesinin de eklenmesiyle bölgesel gelişme trendi artacak görülmektedir. Gürcistan'ın da Türkiye-Azerbaycan denklemine hemen hemen her koşulda birlikte olmasıyla şekillenen ve gittikçe hız kazanan bölgesel trafik zaman zaman, Kafkasya İstikrar Paketi gibi savunma amaçlı bölgesel işbirliğine bile dönüşebilmektedir.

2.2. Tehdit unsuru Olabilecek Faktörler

Buraya kadar çizilmeye çalışılan olumlu tabloya rağmen ülkenin ekonomik ve politik istikrarını tehdit eden/edebilecek olan faktörler de bu noktada dile getirilmelidir. Bağımsızlığın ilanından kısa bir süre sonra Ermenistan'la

²⁶ Alec Rasizade, "Azerbaijan after Heydar Aliyev", *Nationalities Papers*, Cilt: 32, Sayı: 1, Mart 2004, s. 142.

²⁷ A.g.e., s. 143.

başlayan Karabağ Savaşı ve bu savaşın günümüze kadar uzanan sosyo-politik ve ekonomik etkileri ülkenin güncel meselelerinin başında yer almaktadır. Bu savaş 30 bin kişinin hayatını kaybetmesine ve yaklaşık 1 milyon insanın bölgeyi terk ederek başta Bakü olmak üzere ülkenin değişik yerlerinde büyük bir sefaletle yaşam mücadelesi içine girmesine neden olması yönüyle Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik istikrarını ciddi anlamda tehdit etmektedir.²⁸ Bazı hesaplamalara göre ülkeye parasal anlamda 60 milyar dolarlık maliyet yüklemiş olan bu sorun için devlet bütçesinden göçmenlerin zorlu yaşam koşullarının iyileştirilmesi için ayrılan fonlar, ülkenin altyapı başta olmak üzere yeniden imarı için kullanılması gereken kaynakların azalmasına neden olmaktadır.

Karabağ probleminin çözümlenmesi konusunda Azeri diplomasisi tarafından politik bir figür olarak kullanılmak istenen Batılı petrol şirketlerinin kendi ülke yönetimlerine baskı oluşturabileceği ile ilgili beklentiler şimdilik karşılık bulmamaktadır. Azerbaycan bu problemde doğrudan muhatap olan Rusya ve tarafsızlık politikasını yine politik gerekçelerle sürdüren İran arasına sıkışmış bir durumda olup tek etkin desteği Türkiye'den görmektedir. Bu bağlamda, büyük petrol anlaşmalarına imza atmış Batılı şirketlerin bu tercihi yalnızca piyasa ekonomisi bağlamında ele aldıkları görüldüğü için diğer petrol anlaşmalarının Çinli ve Japon firmalar eksenine yönelme olasılığı gündeme gelebilir.²⁹ Ülkenin bölgesel ve küresel güçler arasında kalarak ve uluslararası kamuoyu desteğinden mahrum bir durumda olması nedeniyle bu sorunun ortadan kalkması için fazla seçeneği bulunmadığı ileri sürülebilir.³⁰ Üstelik başka önemli içsel problemler yaşayan bir ülkenin uluslararası diplomasiyi ikna etmesi de şimdilik zor görünmektedir.

Bu iç sorunlardan en önemlisi, pek çok uluslararası araştırmacı tarafından da incelendiği gibi, ülke genelinde neredeyse bir kural haline gelen bürokratik yolsuzluk sorunudur. Aslına bakılırsa bu sorun, yalnızca Azerbaycan'la sınırlı değildir. Bütün Orta Asya ve Kafkasya'yı da kuşatmış olan bu olgu, tarihsel-toplumsal bir içeriğe sahip olagelmıştır. Yolsuzluğa yol açan katı bürokratism, Max Weber'in geleneksel otorite tipine³¹ karşılık gelen patrimonyalizmden

²⁸ Audrey L. Altstadt, "Azerbaijan and Aliyev: A Long History and an Uncertain Future", s. 21.

²⁹ Daniel Heradstveit, "Democratic Development in Azerbaijan and the Role of the Western Oil Industry", *Central Asian Survey*, Cilt: 20, Sayı: 3, 2001, s. 284.

³⁰ Tadeusz Swietochowski, "Azerbaijan: Perspectives from the Crossroads", *Central Asian Survey*, Cilt: 18, Sayı: 4, 1999, s. 419-434.

³¹ Geleneksel otorite tipi, "ezeli geçmiş" in otoritesi, yani hatırlanamayacak kadar eski uyma ve kabul etme alışkanlıklarının kutsallaştırdığı bir patriyarkın ya da patrimonyalizminin sahip

kaynaklanmaktadır. Bu geleneksel otorite tipinde, üstün bir yönetici (bir peygamber, bir kral ve bir Parlamento), bir yönetsel aygıt (müritler, kraliyet hizmetkârı ve memurlar) ve yönetilenler kitlesi (müritler, uyruklar ve vatandaşlar) arasındaki hâkimiyet (herrschaft) ilişkisinin niteliği baskındır.³² Geleneksel otorite tipinin egemen olduğu siyasal toplumda yönetim, daha kişisel ve keyfi olmaktadır. Bu otorite tipinde yönetim aygıtı, ya patrimonyal ya da feodal biçim alacaktır.

İç ve dış yatırımları geciktiren, bürokrasiye güveni azaltan, uluslararası saygınlığı zayıflatan ve pek çok eski komünist ülkenin standart bir alışkanlığı olan bu problem, kurumlarıyla birlikte başarılı bir piyasa ekonomisinin yeşermesini engellemektedir. Sistemin çarkları öyle kurulmuştur ki, kural olarak algılanan bu problem zaman zaman doğal bir “hak” gibi de düşünülmektedir. Azerbaycan örneğinde de olduğu gibi, patrimonyal siyasal otorite tiplmesinde, ülkenin, üzerinde yaşayan insanlar dâhil, bütünü ile liderin mal varlığı olduğu düşünülür³³ ve lidere karşı büyük minnet duyulur. Böylece ortaya çıkan bürokrasi, adeta liderin kişisel yönetim aracı olmakta, nepotizmin yanında yolsuzluğu da özendirilmektedir.

Haydar Aliyev’le birlikte (Sovyet mirasının ve komünizmden piyasa ekonomisine geçişin zor şartları da unutulmadan) ülkede patrimonyal ve buna bağlı olarak nepotist siyaset anlayışı ve devlet yapısına dayalı tarihsel engram (tarihi-politik miras) açığa çıkmıştır. Bu sistemde, kurallardan ziyade geleneksel normların emir ve yasaklarına yasallık kazandırdığı bir kişiye itaatin ön planda olduğu ve sosyal statünün işe almada bilgi ve beceriden üstün tutularak, doğuştan bazı kimselerin belli mevkiye atanabildiği bir siyasal-yönetimsel yapıyla karşılaşılır.

Bu açıdan, varlığını ve konumunu Aliyev ve ailesine bağlamış çok sayıda bürokrat bu çerçevede gelişen dinamikleri dikkate almadan hareket edememektedir. Petrol politikasının belirlenmesinde ve yönetilmesinde de bu gerçeklerin göz ardı edilmediği görülmektedir.³⁴ Demokratik kurumların

olduğu otoritedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993), s. 81.

³² Reinhard Bendix, “Max Weber”, *International Encyclopedia of the Social Science*, Cilt: 16, 1968, s. 499.

³³ Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1977), s. 35–36.

³⁴ Bkz.; Oksan Bayulgen, “Facing the Dilemma of Global Capitalism: the Case of Azerbaijan”, s. 213-215.

gelişmemiş olması, muhalefet hareketlerinin cılız kalmasına ve sivil toplum kuruluşlarının gelişmemesine neden olmaktadır.

Aliyev liderliğindeki Sovyet sonrası Azerbaycan'ın, Cumhuriyet rejimine geçtiği, demokratik kurumlarını inşa etmeye çalıştığı söylenebilir de, arka planda değişik unsurları ile tarihsel bağlamı ile uyumlu ve tümüyle patrimonyal siyasal anlayıştan kopmamış bir tür neo-patrimonyalizmin etkisi altında olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Mardin'e göre³⁵ bu sistem, kapitalizmin özelliklerini giderek artan oranda içermekle beraber kapitalizmden çok, geç yeni-patrimonyalizmdir. Bu durum Weber'in terminolojisi ile ifade edilirse, Azerbaycan'da piyasaya dayalı "sınıf" eksenli toplumsal-siyasal yapı yerine, "statü" temelli bir toplumsal formasyonu gittikçe güçlendirmektedir. Çünkü "sınıf"ı yaratan etmen, doğrudan doğruya ekonomik çıkar, hatta sadece "piyasa"yla bağlantısı olan çıkar olurken, "statü"yü yaratan etmen ise, belirli toplumsal grupların olumlu ya da olumsuz toplumsal onur kazanmaları olmaktadır.³⁶ Sivil toplumun ve pazar mekanizmalarının henüz yeni yeni palazlanmaya başladığı ve daha çok devlet tekeli üzerinde işleyen belirli mamuller üzerinden dışa açılma hamlelerine rağmen, Azerbaycan'da piyasanın yerini, büyük ölçüde devlet ayrıcalıkları (statü imtiyazları) sağlayacak olan nüfuzlu ilişkiler uğrunda rekabetin aldığı söylenebilir.

Azeri toplum yapısını tehdit eden gelişmelere de bu denklemde yer verilmelidir. Ekonomik ve politik dönüşüm sürecinde kadının yaşadığı sorunlar başta olmak üzere³⁷ diasporada yaşayan yüz binlerce erkeğin ana vatandaki ailelerinden ayrı yaşamalarının yol açtığı sorunlara varıncaya kadar pek çok sosyolojik problem ülkeyi tehdit etmektedir. Son yıllarda kaydedilen yüksek büyüme oranlarına rağmen kitlesel bir yoksulluk sorunu, yüksek göç eğilimlerine³⁸ eklenince sosyal tansiyonun oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Kitlesel yolsuzluk sonucu etkin olarak kullanılmayan kaynaklar, fonların altyapının modernizasyonuna ayrılmasını engellemektir. Öyle ki, günümüzde uluslararası bir ilgi odağı olan başkent Bakü'de bile günde ancak birkaç saat süresince kent sakinlerine şehir şebekesinden su sağlanabilmektedir.

³⁵ Şerif Mardin, "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).

³⁶ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 181.

³⁷ Nayereh Tohidi, "The Global-Local Intersection of Feminism in Muslim Societies: The Cases of Iran and Azerbaijan", *Social Research*, Cilt: 69, Sayı: 3, Güz 2002, s. 851-887.

³⁸ A. Alirzaev & T. Alirzaeva, "On Income Formation of the Population in the Republic of Azerbaijan", s. 85.

Muradov'a göre³⁹ yaşam standartlarının düşmesi, sosyo-ekonomik durumun kötüleşmesi, Ermenistan'la olan savaş sonucu 1 milyon göçmenin ortaya çıkması, geçiş sürecinde eski endüstriyel bağların ortadan kalkması, işsizlik, düşük ücretler ve buna paralel olarak doğum oranının azalması, yeni evliliklerin azalması, nitelikli işgücünün ülkeyi terk etmesi ve ölüm oranlarının artmaya başlaması gibi nedenlerle Azeri nüfusu, dinamiklerini yitirmekte ve azalma trendine girmektedir. Kuşkusuz bu faktörlere siyasal anlamda ülkede var olan baskıcı ve patrimonyal rejimin katkısının bulunduğu da söylenebilir. Nüfusun bir ülkenin temel kalkınma aracı olduğu düşünülürse, bu gelişmenin çağdaş Azerbaycan'ın geleceği üzerinde ne denli olumsuz bir etki oluşturacağı tahmin edilebilir.

Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve politik başka pek çok problemi vardır. Genç bir cumhuriyet, eski sosyalist ekonomik alt yapı, yeni iç ve dış sorunlar; nihayetinde gelişmemiş piyasa ekonomisi ve demokratik kurumların varlığı bu türden sorunların yaşanılması için zaten yeterlidir. Bu bağlamda ülkelerin yaşadıkları an ve dönem değil, yaşamaları gereken ama yaşama fırsatını çeşitli nedenlerle yitirdikleri koşullar önem arz etmektedir.

3. Azerbaycan'ın Dönüşümünde Türkiye'nin Rolü

Azerbaycan'ın Aliyev iktidarı ile uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesi açısından Türkiye ile ilişkilerinin özel bir önemi bulunmaktadır. Türkiye, Asya'daki akraba cumhuriyetler içerisinde kendisine en yakın ve en fazla benzerliklere sahip olduğu ülkelerin en önemlisi olarak Azerbaycan'ı görmüş ve bu ülkedeki yabancı yatırımlar içerisinde en büyük paya sahip ülkelerden birisi olmayı başarmıştır.⁴⁰ Başlangıçta daha fazla Türkçü özellikleriyle dikkati çeken Elçibey'in iktidarını hararetle destekleyen Türkiye, 1993 Haziran'ının ilk günlerinde kendisine ait bir askeri uçak ile Nahçıvan'dan Bakü'ye ulaştırdığı⁴¹ Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı ile birlikte bir süre ona yönelik yaşadığı tedirginliği sona erdirerek sıcak ilişkiler kurmuş; bunu doğu-batı enerji koridoru projeleri temelinde uzun vadeli stratejik işbirliği ve ardından askeri ilişkilerin güçlendirilmesi izlemiştir.⁴²

³⁹ S. Muradov, "Demographic Trends in Azerbaijan on the Threshold of the Twenty-First Century: Principal Tendencies and Problems", *Sociological Research*, Cilt: 40, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2001, s. 35.

⁴⁰ UNCTAD verilerine göre, 2006 yılında ülkedeki yabancı yatırım stoku yaklaşık olarak 13.3 milyar dolara ulaşmıştır. Bu haliyle Azerbaycan yüksek yabancı sermaye performansı gösteren ülkeler arasında (2005 verileri ile) yer almayı başarmıştır. UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), *World Investment Report 2007*, s. 14, 258.

⁴¹ Audrey L. Altstadt, "Azerbaijan and Aliyev: A Long History and an Uncertain Future", s. 8.

⁴² Zeyno Baran, "The Caucasus: Ten Years after Independence", s. 227.

Gerçekten Türkiye ile ticari bağlar son dönemde hızla artmaktadır. Bu çerçevede 2007’de Azerbaycan’ın en önemli ihracat ortağı Türkiye olmuş, ithalat açısından ise ikinci sıraya yerleşmiştir (Bkz. Tablo 5). Dış ticaretin yöneldiği ülkeler açısından tabloya bakıldığında ihracatın daha ziyade başta Türkiye eksenli olmak üzere Batı pazarlarına doğru yöneldiği görülmektedir. İthalatta ise Rusya’nın payı en büyük oranda ortaya çıkmaya devam etmektedir. Doğal gaz ve temel tüketim malları ithalatı başta olmak üzere Rusya ile eskiden var olan ağların devam etmesi Rusya’nın bu ülke için vazgeçilmez bir ticaret ortağı haline gelmesine neden olmaktadır. Diğer ülkelerden ithalatta da gıda, kimya, makine, dayanıklı tüketim malları gibi geniş bir yelpazede ürün gurubunun varlığı dikkati çekmektedir.

Tablo 5 Azerbaycan Dış Ticaretinin Yönelimi (2003–2007)

	2003	2004	2005	2006	2007
Ihracatın	İtalya (1345)	İtalya (1614)	İtalya (1315)	İtalya (2845)	Türkiye (1056)
Yöneldiği	Fransa (209)	İsrail (323)	Fransa (406)	İsrail (684)	İtalya (940)
Ülkeler	Rusya (147)	Rusya (209)	Rusya(285)	Türkiye (388)	Rusya (527)
(milyon \$)	İsrail (138)	Gürcistan (188)	Türkiye (275)	Fransa (347)	İran (434)
	Gürcistan (111)	Türkiye (182)	Türkmen. (273)	Rusya (344)	Endonezya (390)
	Türkiye (107)	İran (153)	Gürcistan (208)	İran (295)	İsrail (369)
İthalatın	Rusya (383)	Rusya (569)	Rusya (717)	Rusya (1181)	Rusya (1003)
Yöneldiği	İngiltere (286)	İngiltere (421)	İngiltere (384)	İngiltere (453)	Türkiye (624)
Ülkeler	Türkiye (195)	Kazakistan (236)	Singapur (384)	Almanya (403)	Almanya (471)
(milyon \$)	Türkmen. (188)	Türkiye (224)	Türkiye (313)	Türkiye (388)	Ukrayna (465)
	Almanya (169)	Almanya (198)	Almanya (256)	Türkmen. (369)	İngiltere (411)
	Fransa (155)	Ukrayna (170)	Türkmen. (242)	Çin (222)	Japonya (295)

Kaynak: UN Commodity Trade Statistics Database; (<http://comtrade.un.org/db/mr/da/ReportersResults.aspx>)

Yüzlerce girişimcinin onlarca alanda faaliyet gösterdiği ve burada bir İşverenler Konfederasyonu kuracak ölçüde genişlediği Azerbaycan’da, Haziran 2006 itibarıyla Türk sermayesinin toplam tutarı 4,5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımların 2,2 milyar doları petrol dışı sektörlerle yapılmış, 440 milyon doları ticaretle yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye’den dünyaya

yapılan sermaye ihracında Türk sermayesinin en fazla gittiği ikinci ülke haline gelmiştir.⁴³ Diğer yandan Azerbaycan'daki Türkiye kaynaklı sermayenin gelişmesine paralel olarak, özellikle petrol güzergâhının BTC'nin faaliyete geçmesinden sonra Türkiye aracılığıyla Batı pazarlarına yönelmesi ile birlikte Azerbaycan'dan Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarının başladığına dair işaretler de alınmaya başlanmıştır. Azeri yetkililerin Ceyhan'da 10 milyar dolarlık yatırım değerine sahip bir ham petrol rafinerisi kurmak için hazırlık yaptıklarını belirtmesi bu bağlamda önemli bir gelişmedir.⁴⁴ Kurulması planlanan rafineriye "Haydar Aliyev" adının verilecek olması bile, bu simgesel düzlemi genişletmekte ve güçlendirmektedir.

Gelişen ilişkiler çerçevesinde Aliyev'in kendisi tarafından da sıkça kullanılmış olan ve artık herkesin kullandığı bir deyim haline gelen "bir millet, iki devlet" yaklaşımının romantik düzlemde reel düzleme doğru evrim geçirmeye başlaması dikkat çekmektedir. İkili ilişkilerde özel kesim kaynaklı reel sektör yatırımlarının devletlerarası yakınlaşmayı hızlandırdığı görülmektedir.

SONUÇ

Buraya kadar yapılmaya çalışılan analizler temelinde öncelikle, Aliyev iktidarının Azerbaycan'da siyasî istikrarın sağlanmasında önemli faktörlerden birisi olduğu ve 1995'te Aliyev'in ağırlığını koymasıyla hazırlanan "Azerbaycan Anayasası"nın bu istikrarın kurulmasında büyük bir paya sahip olduğu belirtilmelidir.⁴⁵ Haydar Aliyev, Sovyet sonrası Azerbaycan'da siyasî istikrara paralel olarak ekonomik istikrarın da sağlanmasında, uluslararası sistemle bütünleşmenin tesis edilmesinde aracılık rolü oynayan en önemli figür olarak algılanabilir. Türkmenistan örneğinde Türkmenbaşı'nın Türklerin çağdaş atası olma misyonunu taşıma iddiası, Azerbaycan'da Aliyev faktörüyle paralellik arz etmektedir. Diğer taraftan Türkiye ve Azerbaycan'ın büyük ölçüde benzer yönlerde sahip olmasının Türkiye'de Atatürk, Azerbaycan'da Aliyev eşleşmesini fiiliyata geçirdiği görülmektedir. Aliyev'in, diğer Orta Asyalı akraba devlet başkanlarının söylemlerine benzer şekilde hayatta iken sıkça dile getirdiği ve Türkiye ile yakınlığı ifade eden "Bir millet, iki devlet" yaklaşımı Türkiye vizyonundaki açıklığı göstermiştir.

⁴³ Ekonomik Forum "Azerbaycan'da Yatırım avantajı", *Ekonomik Forum*, Şubat 2007, s. 45.

⁴⁴ Osman Balcı ve Ali Akçoban, "BTC ile Akdeniz'e İnen Petrolü Haydar Aliyev Tankeri Taşıyacak", *Zaman*, 10 Ocak 2008.

⁴⁵ Levent Gönenç, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1-4, 1998, s. 218.

Bir siyasal önder olarak, ülkesinin geleceğini Batı’da ve Batı tipi demokrasi ve piyasa ekonomisi kurumlarının inşasında gören Aliyev, Rusya’ya bağımlılığı azaltan başta BTC olmak üzere her tür alternatif projeyi hararetle destekleyerek Azerbaycan’ın ekonomik ve politik geleceğine yönelik sağlam bir temel inşa etmeye çalışmıştır. Ülkede demokratik kural ve kurumların özgürce işlemesi konusunda, Sovyet mirasının etkileri çokça hissediliyor olmasına rağmen, sağlam bir demokrasinin kurulmasından ziyade ülkenin cari ihtiyaçlarının karşılanması şimdilik daha acil olduğu görülmektedir. Ekonomik refahın genişlemesine paralel olarak demokratikleşme sorunları da önemli oranda azalacak, kaynakların dağılımında fırsat eşitliğinin daha çok sağlandığı görülecektir.

Aslında Azerbaycan’ın Aliyev öncülüğünde gerçekleştirdiği ekonomik performans, ülkenin altyapı ve imkânları düşünüldüğünde kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilecek bir gelişme sayılmalıdır. Aliyev’i bu denklemde önemli hale getiren “karizmatik kişiliği” ve uluslararası dengeleri ve ülke içi dengeleri okuyabilme yeteneğine sahip olmasıdır. Bu bağlamda ülkenin en önemli uluslararası sorunu olan Karabağ’ın statüsü son zamanlarda daha sıkça konuşulur olmuştur. Mayıs’ta Putin’den iktidarı devralacak olan Medvedev’in liberal bir vizyona sahip olmasının iyi değerlendirilmesine bağlı olarak, Karabağ sorunu yakın gelecekte “sorun” olmaktan çıkarılabilir. Bu çerçevede Azerbaycan’ın uluslararası ekonomik ve politik geleceği Azerbaycanlıların dünya kamuoyunu ve özellikle de müttefik ülkeleri yanlarına alarak işbirliği yapabilmelerine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Bütün pozitif ve negatif yönleri dikkate alınarak yapılacak bir değerlendirmede sonuç ne olursa olsun, Haydar Aliyev ülkesinin sosyo-ekonomik ve politik dönüşümünde ve uluslararası sistemle bütünleşmesinde kilit bir simge olarak, vefatından sonra da varlığını sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- Abasov, M. T. vd., "Some Methods of Oil and Gas Reserve Estimation in Azerbaijan", *Energy Sources*, Sayı: 19, 1997.
- Alirzaev, A. & Alirzaeva, T., "On Income Formation of the Population in the Republic of Azerbaijan", *Sociological Research*, Cilt: 45, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2006.
- Altstadt, Audrey L., "Azerbaijan and Aliyev: A Long History and an Uncertain Future", *Problem of Post Communism*, Cilt: 50, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2003.
- Anjaiah, Veeramalla, "Azerbaijan: A 'United Nations of the Oil Industry'", *The Jakarta Post*, 14 Haziran 2007.
- Aras, O. Nuri, "Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 19, 2003-2004.
- Balcı, Osman ve Akçoban, Ali, "BTC ile Akdeniz'e İnlen Petrolü Haydar Aliyev Tankeri Taşıyacak", *Zaman*, 10 Ocak 2008.
- Baran, Zeyno, "The Caucasus: Ten Years after Independence", *The Washington Quarterly*, Cilt: 25, Sayı: 1, Kış 2002.
- Bayulgen, Oksan, "Facing the Dilemma of Global Capitalism: The Case of Azerbaijan", *Central Asian Survey*, Cilt: 22, Sayı: 2/3, Haziran-Eylül 2003.
- Bendix, Reinhard, "Max Weber", *International Encyclopedia of the Social Science*, Cilt: 16, 1968.
- Dikkaya, Mehmet ve Üzümcü, Adem, "Changing Foreign Trade Relations and Trade Problems in Azerbaijan", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 20 Sayı: 1, 2006.
- Efendiev, Altai, "Azerbaijan: Enormous Potential and Challenging Economic Opportunities", *European Business Journal*, 1999.
- Gönenç, Levent, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1-4, 1998.
- Heper, Metin, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997).
- Heradstveit, Daniel, "Democratic Development in Azerbaijan and the Role of the Western Oil Industry", *Central Asian Survey*, Cilt: 20, Sayı: 3, 2001.
- Horton, Scott ve Mamedov, Natık, "Azerbaijan's Emerging Natural Resources Law", *Mineral Resources Engineering*, Cilt: 8, Sayı: 1, 1999.
- IMF Country Report, *Republic of Azerbaijan: Statistical Appendix*, Sayı: 08/216, Temmuz 2007.
- Mardin, Şerif, "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).

- Muradov, S., “Demographic Trends in Azerbaijan on the Threshold of the Twenty-First Century: Principal Tendencies and Problems”, *Sociological Research*, Cilt: 40, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2001.
- Rasizade, Alec, “Azerbaijan after a Decade of Independence: Less Oil, More Graft and Poverty”, *Central Asian Survey*, Cilt: 21, Sayı: 4, 2002.
- Rasizade, Alec, “Azerbaijan after Heydar Aliev”, *Nationalities Papers*, Cilt: 32, Sayı: 1, Mart 2004.
- Swietochowski, Tadeusz, “Azerbaijan: Perspectives from the Crossroads”, *Central Asian Survey*, Cilt: 18, Sayı: 4, 1999.
- Tohidi, Nayereh, “The Global-Local Intersection of Feminism in Muslim Societies: The Cases of Iran and Azerbaijan”, *Social Research*, Cilt: 69, Sayı: 3, Güz 2002.
- Valiyev, Anar M., “Parliamentary Elections in Azerbaijan: A Failed Revolution” *Problems of Post-Communism*, Cilt: 53, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 2006.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993).
- Commonwealth of Independent States, (<http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>).
- “Azerbaycan’da Yatırım Avantajı”, *Ekonomik Forum*, Şubat 2007 (42-45).
 - “Europe: Too Much of a Good Thing; Azerbaijan and Oil”, *The Economist*, 19 Ağustos 2006.
 - Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States (CIS); (<http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>).
 - The PRS Group, “Azerbaijan Country Forecast”, 1 Aralık 2004.
 - The World Bank, “Azerbaijan: Trade Brief”; (<http://info.worldbank.org/etools/wti2008/docs/brief13.pdf>).
 - The World Bank; (<http://info.worldbank.org/etools/wti2008/docs/brief13.pdf>).
 - UN Commodity Trade Statistics Database; (<http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx>)
 - UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), *World Investment Report 2007*.
 - UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), “FDI in Brief: Azerbaijan”; (http://www.unctad.org/sections/dite_fdostat/docs/wid_ib_az_en.pdf).
 - UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), “Inward FDI Performance Index - Results For 2004–2006”; (<http://www.unctad.org/Templates/WebFlyer.asp?intItemID=2471&lang=1>).
 - UNDP, *Azerbaijan Development Bulletin*; (<http://www.un-az.org/undp/bul>)

news41/eco2.php).

- UN Commodity Trade Statistics Database; (<http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx>)
- World Trade Organization; (http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_azerbaidjan_e.htm).